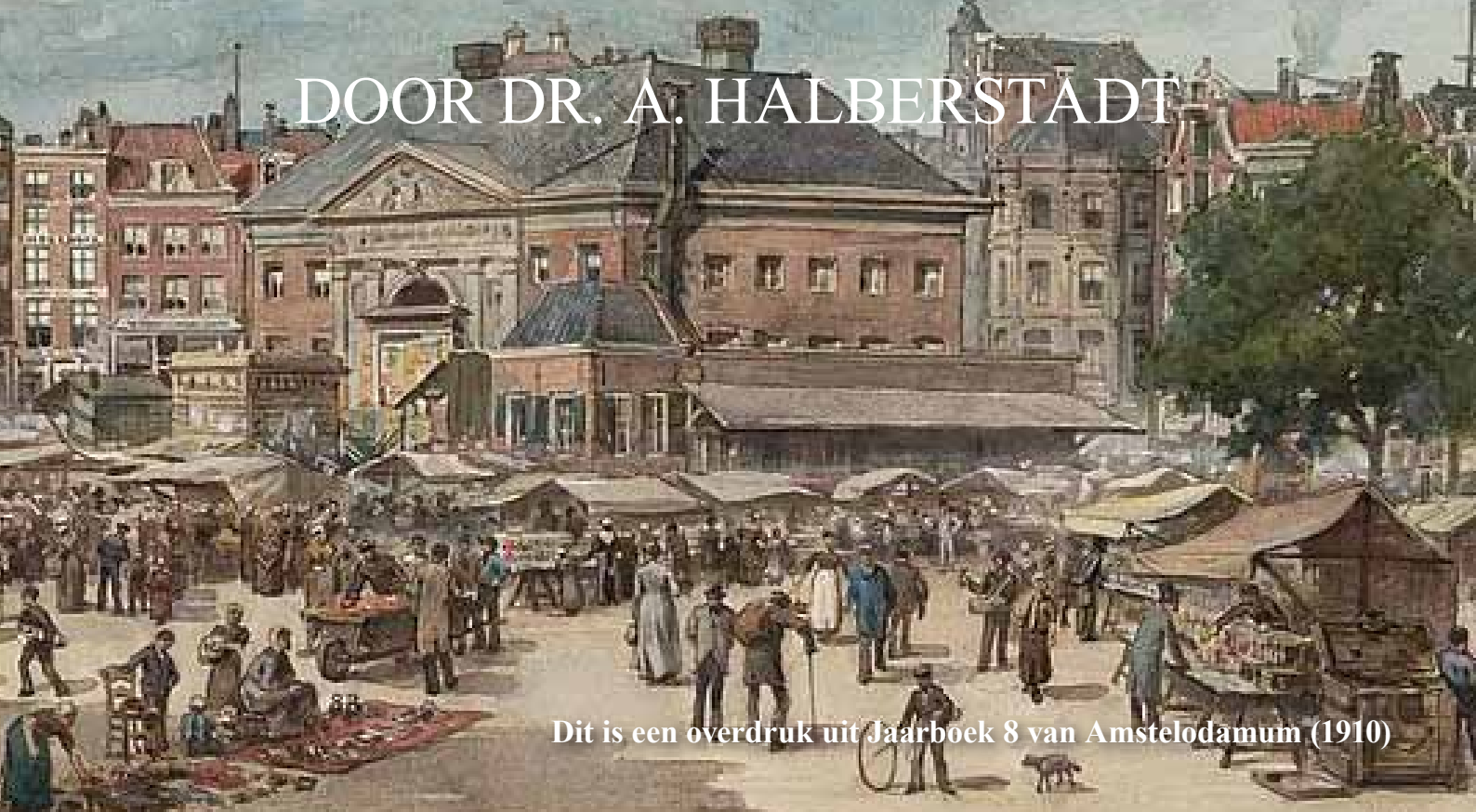

BOTERMARKT EN KAASPLEIN

DOOR DR. A. HALBERSTADT

Dit is een overdruk uit Jaarboek 8 van Amstelodamum (1910)

LAUDAMUS VETERES, SED NOSTRIS UTIMUR ANNIS,
MOS TAMEN EST AEQUE DIGNUS UTERQUE COLI.

Ovidius, Fasti 1. 225-226

e eerbied voor het nageslacht openbaart zich niet bij alle volken in dezelfde mate. Bepalen wij ons tot die volken, die de geestelijke voorouders van Europa heeten, dan vinden wij bij de Grieksche schrijvers een uitbundigen lof voor den ouden tijd, terwijl de Romeinsche steeds met beperking den verleden tijd en het voorgeslacht prijzen. Bij beiden bestond echter reeds het gebruik om de herinnering aan een belangrijke gebeurtenis of de gedachtenis van verdienstelijke personen in de benaming van een of andere plek te bestendigen. Zoo is dat gebruik wellicht onder den onbewusten invloed der klassieke beschaving gebleven, of is het misschien de uiting van een aan alle natiën eigen gevoel. In ons land gaat men in verschillende gemeenten verschillend te werk; in sommige behoudt men de van ouds bestaande namen en geeft alleen aan nieuw aangelegde terreinen namen van tegenwoordig of in onze geschiedenis hoog staande persoonlijkheden; in andere verandert men alle namen van die straten, pleinen of grachten, waarvan de bestemming of de plaatselijke gesteldheid niet meer dezelfde is als vroeger. Daarmee gaat echter het karakteristieke en de historische herinnering dikwijls geheel verloren, en worden er soms zelfs wanverhoudingen in het leven geroepen.

Een niet gelukkige greep was het omdoopen van Botermarkt en Kaasplein naar Rembrandt van Rijn en Thorbecke. Beiden hadden onvergankelijke verdiensten, maar er is niets, dat

hunne namen verbindt aan de plekken, waar hunne beelden zijn opgesteld, en nu zijn twee mannen dicht bij elkaar gebracht, die in tijd, werkring, karakter totaal uiteenliepen: de staatsman, in een zekere eeuw van groote beteekenis voor het vaderland; de schilder met een roem, die de grenzen van zijn land en zijn tijd ver overschrijdt. Intusschen heeft men met die omwisseling namen verduisterd, die den nakomeling konden herinneren aan belangrijke elementen in de rijke veelzijdige maatschappij en het bedrijvige leven onzer voorouders in de vermaarde zeventiende eeuw. Immers op zijn boter- en kaasmarkten mocht de Amsterdammer trotsch zijn; zij stonden boven die in andere gemeenten en waren ook de belangrijkste onder de overige dergelijke plekken in de stad zelf, waarvan de namen nu bijna verloren zijn gegaan, de groen-, appel- of fruit-, koorn-, erwten-, boom-, bloemen-, ossen-, kalver-, varken-, visch-, garnalen-, hout-, turf-, stroo-, pijpenmarkt. Sinds het laatst der 16^e eeuw was het latere drukke plein de grens der stad, en wel, gelijk met alle oude steden het geval was, een breede gracht, die langs de daar staande Regulierspoort stroomde; over die gracht lag een fraaie brug, die naar een tamelijk breed buitensingel voerde, waarbij men halwege tusschen de Reguliers- en Heiligewegspoorten het Hoerenpad vond. In de tweede helft der 17^e eeuw werd dit anders. Den 3^{den} December 1663 werd aan de vroedschap de kaart van de nieuwe uitlegging vertoond *“ende in gevolge geproponeert off niet ten opsigte van zoo weynig pleynen als er in zoo groten stad zijn, het Block comende te leggen voor de Heerengraft, daer tegenwoordig de Regulierspoort staet, in plaatse van tot erven uyt te geven tot meerder welstandt ende commoditeit*

zoude behoren tot een plein gelaten ende geaccomodeert te werden, kunnende deselve poort alsdan blijven ende gebruyct worden tot een waeg, hal, burgerwachthuys ofte zoodanig ander publicq gerieff als men na gelegentheit zoude oirbaer vinden". Hierop werd "na deliberatie goetgevonden ende verstaen de Heeren burgermeesteren ende tresorieren te versoeken ende autoriseren omme hierinne te mogen ende willen doen dat hare achtbaerheden voor 't gemeen zullen oordeelen best te wesen".

Vijf jaren later werd op den 28sten November een besluit genomen, dat reeds op 1 Februari 1669 in werking trad en getuigenis aflegt van de diligentie van het toenmalig bestuur. Immers "werd de plaats voor het raadhuis, d.i. de Dam, mitsgaders het vaarwater en de passagiën van het Rokin ten tijde der weekmarktdagen door het voorstaan met boter, kaas, hennep, hoepen, leggen van schuiten en anderszins al te benauwd, belemmerd en versperd". Genoemde en andere waren, die uit het Zuiderkwartier van Holland en het Sticht van Utrecht te koop gebracht werden, moesten met den boven gezegden datum voortaan op de nieuwe Reguliersmarkt uitstal-

len, "te welken einde ook aldaar de oude poort tot een waeg is geapproprierd". Een boete van drie gulden verbeurde hij, die elders marktte. Bij een keur van 9 Maart van datzelfde jaar 1669 werd de vorige geamplieerd ook tot de Assendelftsche en Kuinder boter, "mitsgaders de Noord-Hollandsche mandjes

met kaas en gemeenlijk alle boter en kaas, die bij burgers en ingezetenen, hetzij bij vreemde luyden ter markt gebracht werd, om verkocht te worden bij kleine partijen, te weten van een vierendeel of minder gedeelte van een vat boter ofte van minder dan vijftig ponden kaas, zulks dat niemand met boter ofte kaas buiten huizen, kelders of winkels zal mogen voorstaan dan op de voormalige Reguliersmarkt op verbeurte van drie guldens; uitgezonderd alleen de Vrieze en Groninger boterfactoors en zoodanige, die boter ofte kaas alleenlijk bij partijen seffens verkoopen, welke zullen mogen blijven

voorstaan op den Dam aan de Waage ter plaatse, daar zij gewoon zijn". Het is dus duidelijk, dat vooreerst op den Dam de groothandel, op de Reguliers- of Botermarkt de verkoop in het klein plaats vond. Het is jammer, dat er geen cijfers van

De Regulierswaag op de Botermarkt, de situatie tot 1693

de aangevoerde hoeveelheden bewaard gebleven zijn, waaruit men den omvang van het bedrijf kan opmaken; alleen de herhaalde keuren en ordonnantiën toonen, dat dit steeds van groote beteekenis is geweest.

Wanorde en willekeur liet het stadsbestuur op het fraaie plein volstrekt niet toe. Het was verboden om met de waren, die op de Reguliersmarkt gekeurd waren, anders voor te staan dan binnen de palen en respectieve kwartieren, die op order van de Heeren Burgemeesters door den marktmeester waren aangewezen, op boete van drie gulden. Ook was het verboden de boomen aldaar staande te behangen, te bezetten of anderszins met scheuren, breken .of aanbinden te mishandelen, alsmede op dezelfde markt te kaatsen met den bal en te slaan met de elle op gelijke boete als voren; een verbod, dat ook op andere marktplainen van kracht was, zoowel voor de smouse- als voor de christenjongens. Blijkbaar wilde men de aan het plein wonende burgers voor allen overlast, die een markt meebrengt, vrijwaren. Die zorg blijkt nog uit een verbod van 26 Januari 1682, op klachten van de huizen aan de westzijde van de Botermarkt uitgevaardigd, tegen het werpen van vuilnis, paardenmest em., omtrent

Het eerste deel van de Reguliersgracht werd in 1693-94 gedempt.

de waag of ten einde van de Reguliersgracht, en mochten “*die stoffen alleen gestort en neergelegd worden op de schuine luitel, die aan het einde van de voorzegde gracht daar zal worden gemaakt en een vuilnisschuit daaronder gelegd, zonder dat iemand buiten die op de wal of straat zal mogen werpen*”. De genoemde gracht was dus het veel later gedempte Reguliers-

of Kaasplein*). Want eerst in 1792 vind ik bij gelegenheid dat een daar gelegen huis, het derde van de Botermarkt af, verkocht werd, sprake van het Reguliersplein, van ouds genaamd de Reguliersgracht.

Het stadsbestuur had ook alle reden om de bewoners van het nieuwe plein tevreden te stellen, het was als woonplaats gewild, en de grond bracht goede prijzen op. Terwijl koopers van eenige erven van de Noorder Heerengracht bij de Utrechtsche straat nog in 1664 om een steenen beschoeiing voor hun erven moesten vragen, werden

de perceelen no. 9, 11, 23 tot en met 34 belendende de huizen op de Heerengracht tegen prijzen verkocht, die tusschen 2700 en 4000 gulden afwisselden. Onder de koopers waren enkele

*) Deze veronderstelling is later in Amstelodamum gecorrigeerd. De Reguliersgracht is inderdaad bij twee gelegenheden deels gedempt: 1694 en 1785.

handelaars in huizen, die blijkens de herveilingen bij gebrek aan borgen niet rijk genoeg waren, anderen, die verscheidene erven hadden, maar ook vinden wij onder de koopers van huizen aan dien kant den heer Gerard Schaep, oud-burgemeester, en den heer Cornelis de Graaff, oud-burgemeester, die perceelen hadden van 66 en 64 voet lengte aan de oostzijde enz. Op zulke perceelen was dan ook bij een keur bepaald, dat er geen bedrijf of ambacht in mocht uitgeoefend worden.

Goedkoopster waren de perceelen 47 tot en met 50 aan de oostzijde der Reguliersmarkt gelegen, zij brachten in die jaren van 1200 tot 2000 gulden op; en bij no. 50 stelden zich twee makelaars borg voor Willem Segerts Verbroeck, houtkoopster in de Oranjespruit in de Houttuinen. Het goedkoopst waren echter de perceelen 1 tot en met 4, aan de westzijde der Reguliersmarkt gelegen, en wel no. 1 was een hoekerf aan het einde van een driehoekje, no. 4 lag op den hoek der Reguliersdwarstraat. De prijzen dezer erven waren 14, 15 en 1600 gulden. Zestig jaren later was nog de Reguliers- of Botermarkt als woonplaats door deftige heden gezocht. Andries van Boon kocht er name-

De Kippenhoek op de Botermarkt op een foto van rond 1860

lijk een stuk grond van ruim vijftig voet lang op den hoek van de Engelsche steeg, in het geheel groot 744 voet, voor 2200 gulden, en voor 300 gulden werd hem het recht toegekend om ter zijde van zijn erf stoepen en uitgangen te hebben; dicht bij hem woonden sedert 1710 de heer secretaris de Vries en

sinds 1703 de schepen Laurens Jansz. Spiegel. In 1717 kocht dezelfde heer Van Boon nog twee woningen, staande aan de Engelsche gang van de oostzijde van de Botermarkt in te gaan, en in 1716 kocht de heer Abraham Muysert, oud mede presideerende Schepen en Raad dezer stad, een huis, erf en grond met een steentjesbakkerij op de Reguliersmarkt. Een jaar later woont mr. Anthonius Oetgens van Waveren, heer van Waveren Boxholl, Schepen dezer stad, aan de noordzijde, tusschen de Bakkerstraat en de Engelsche gang.

Steen- en pottenbakkers schijnen er meer in dien omtrek geweest te zijn; niet ver van het plein lag de Pottenbakkersteeg, en indien niet van de Bakkerstraat was gezegd, dat de Oost-Indische Compagnie haar pakhuis voor het op de reizen noodige brood aan de Amstelzijde dezer straat had en daarvan de naam

gebleven is, zou ik dien afleiden van potten- of steenbakkers. De telling der huizen begon bij de Reguliersgracht; immers in 1709 werd no. 2 verkocht, staande en liggende aan de Botermarkt op den hoek van de Reguliersgracht, en reeds veertig jaar tevoren was het in handen van den eigenaar gekomen; in het hoekhuis zelf werd in 1766 een distillateurswinkel gedaan. Het erf geteekend no. 1 had in 1730 de heer Gerrit Hooft, oud Schepen dezer stad gekocht. Hij lendde toen aan Jan Tielemans, *“vanwelk erf in de westelijke zijmuren de koopers op stadsgrond geen lichten of uitgangen vermogen te maken, vermits het geen hoekerf is”*. In de tweede helft der achttiende eeuw deed het derde huis op de Reguliersgracht van af de Botermarkt de belangrijke som van f 10.250, terwijl perceelen bij de Bakkersstraat tusschen de vier en zesduizend gulden opbrachten.

Maar lang niet alle perceelen werden bij overgang door een cijfer of door eenige nadere aanwijzing van ligging aangeduid; het uithangteeken of een spreuk was voldoende aanwijzing. Niemand verwisselde het huis en erf, gelegen aan de Reguliersmarkt tusschen de Wagenstraat en Paardenstraat, daar de Jonge Prins in den gevel staat, met een ander perceel. Wie

Het Thorbeckeplein op een foto uit 1860, gezien naar Reguliersbreestraat

die jonge prins geweest is kunnen wij niet meer nagaan, maar ook zien wij uit de gedane mededeeling, dat de noordzijde zich verder in de Amstelstraat uitstreckte, dan later het geval was. Zelfs bleef het kenmerk van het huis in de herinnering bestaan; een voorbeeld daarvan levert het huis en erve, daar

het Blauwe Zadel voor dezen in de luifel heeft gestaan en dat in 1687 aan den toebakverkooper Edema overging. Opmerkelijk zijn ook het huis en erve van den hoefsmid Rijnier Gerritsz, dat in het Romboutsteegje op de Botermarkt stond; merkwaardig, omdat van dat steegje geen spoor meer te vinden is, tenzij het de latere Komediesteeg of de oudere Splinterbakkersteeg is, welke laatste misschien een andere naam is voor Koekenbakkersteeg. Dat zijn echter slechts gissingen. Vast staat, dat in 1696 Evert van Beest, weger in de Waag, een huis in eigen-

dom kreeg op den hoek van het Balk in 't Oogsteegje, daar de Drie Nijptangen in de scheiding van den gevel en de Kleine Olifant op de luifel staan; aan zijn voorkant had de weduwe Henck een toebackwinkel, in het steegje naast hem woonde Blauw, de hoenderkooper.

Zoo werd op 16 November 1694 een huis verkocht, belen-

dende aan dat, waar de Zwarte Koe in den gevel staat aan de oostzijde der Reguliersmarkt, in 1708 en 1758 het huis zelf met dat teeken. In 1711 veranderde aan de westzijde van de Botermarkt tusschen de Balk in 't Oog- en Halvemaansteeg een erf van eigenaar, daar de Oude Post uithangt; het had ook

pothuis en regenbak in de stoep staande, waarvoor op 1 Mei recognitie betaald moest worden.

Op den hoek der Halvemaansteeg aan de noordzijde stond de Terweacker in den gevel van een huis, een eind verder hing de Gouden Leeuw uit. In 1712 gingen drie huizen en erven over, staande en liggende twee op de noordzijde van de Botermarkt tusschen de Bakkerstraat en de Engelschesteeg, daar in het eene in den gevel staat: Godes zegen behouden, Heeft mij doen bouwen. Bij twee huizen tusschen de Utrechtsche- en de Amstelstraat stonden het Geloof en de Hoop in de gevels. Tusschen de Reguliersgracht en de Utrechtsche straat vertoonde een huis

den Witten Helm in den gevel, de hoog aangeschreven familie Schorel bezat in 1715 het huis naast dat, daar de Engel uithangt, en op de Reguliersgracht stond de Maan in den gevel van een huis. In 1719 gingen huis en erve over, staande en

gelegen op de Botermarkt aan de westzijde, daar de Post uithangt, het tweede huis van de herberg, daar de Valk uithangt en in den gevel staat, schuin tegenover de Waag; vele ouden van dagen zullen zich die herberg nog herinneren. Jan Boom kocht er een huis, daar het Schild van Frankrijk uithangt. Aan

het Wagenplein bij de Nieuwe Regulierspoort, nog in 1723 genaamd de Reguliersmarkt of Botermarkt, lag een perceel, eertijds geteekend met no. 1 van ouds genaamd de Blauwe Helm.

Tusschen het Balk in 't Oogsteegje en de Bakkerstraat had notaris De Wilde een zeer groote woning, waartoe een huis en twee achterhuizen en erven geappropriëerd waren, met een eigen vrijen gang; de Groote Olifant stond er in den gevel. Tusschen de laatstgenoemde straat en de Halvemaansteeg hing voor een huis de Gulden Leeuw uit. Naast

Laurens Jansz. Spiegel, den Schepen, stond een huis op de Botermarkt tusschen de Paarden- en de Bakkerstraat op den hoek van de Engelsche gang, daar het Bonte Paard voor de deur staat; in 1721 was er een wagenmakerij in, en vermoedelijk was die zaak daar meer dan twintig jaar gevestigd.

De gevelwand a/d noordzijde van de Botermarkt, na de sloop van de waag

Want de rijtuigindustrie bloeide in die buurt; niet alleen voor stad en land werd hier op dat gebied gewerkt, maar ook voor het buitenland, en o.a. liet de agent van den Keurvorst van Brandenburg, D. B. de Mesquita, hier voor zijn meester twee carossen maken. Aan de oostzijde, op den hoek der Amstelstraat, woonde een zadelmaker, en telkens is er sprake van hoefsmidstravailjes en dgl. Op den hoek der Amstelstraat kocht Barend Staats een perceel onder het servituut, dat zoolang

Andries van Boon, zijn vrouw, mitsgaders kinderen of kind in het leven zijn, geen zadelmaker in hetzelfde huis zal mogen wonen of werken. Toch stond dicht in de buurt een ander huis met “de Blauwe Zadel voor de lui-fel”, en vijf jaar na de bepaling met Staats gesloten bracht Anthonisz. Scholten twee huizen en erven onder één dak aan de

noordzijde der Botermarkt en vestigde daarin zijn zadelmakerij. De concurrentie liet zich niet afschrikken. In 1738 krijgt Jurrien Schoute een travailje voor zijn huis bij de Reguliersdwaarsstraat tegen f 6 ‘s jaars aan de stadsaalmoezeniers, terwijl op den hoek der Engelsche gang een groote hoefsmidswinkel was met travailjes, fornuis, koelbak, twee blaasbalgen, een bank en een schroef, die in

Het Rembrandtplein in 1883, in het midden de ingang van de Bakkerstraat

1759 aan een nieuwen eigenaar overging; veertien jaar later kwam een nieuwe bewoner in het huis en stallinge in het perceel, van ouds bekend als het Blauwe Paard; zes jaar daarna zette zich dicht in de buurt weer een hoefsmidswinkel neer en in 1789 op den hoek der Reguliersbreestraat weer een

stalhouderij, daar de Vergulde Wagen uithangt, die daar zeer lang is blijven hangen, en in den vermaarden Kippenhoek aan den overkant werd in 1798 weer een wagenmakerij gebouwd. Nog in het midden der negentiende eeuw was een zeer beklante hoefsmederij in het midden van de drukke zijde der Botermarkt en bloeiden vele stalhouderijen in de Amstelstraat. Enkele huizen voorbij de Paardenstraat was het posthuis der in vele plaatsen bestaande firma Buwalda, vanwaar elken middag de in den winter soms

met vier paarden bespannen, zwaar beladen diligences onder het vroolijk geschal van den porstillon naar het Gooi en het Sticht trokken.

Behalve de Valk was ook het Wapen van Amsterdam tusschen Amstel en Utrechtsche straat een van ouds bekend logement; maar de nabijheid van zulk een nering of die van een mr. Timmerman schijnt aan den stand weinig afbreuk te hebben

gedaan. Immers in den hoek der Botermarkt bij de Utrechtsestraat woonde de weduwe Clara Hillegonda van Collen, wier huis met stalling en erven in 1791 overgingen aan den bekenden grooten heer Jan Six. Het hoogste cijfer, dat mij onder de oogen kwam en waaruit de grens van het plein aan den noordkant bepaald kan worden, was no. 49; het was een perceel van twee huizen aan de zuidzijde der Wagenstraat en werd tot 1742 bewoond door Jan Borel, meester silversmit.

Intusschen was de Botermarkt van aanzien veranderd; in 1785 was namelijk de Reguliersgracht gedempt, een plein geworden, met moppen bestraat en rondom met steenen palen en ijzeren koppels afgesloten, en in het vervolg op J. Wagenaar's *Amsterdam*, uit het jaar 1792, lezen wij, dat na de bezetting der stad door de Pruisen, "de hoofdwacht der geheele bezetting wordt gehouden bij de Botermarkt, aan de zijde van het gedeelte der Reguliersgracht hetwelk men voor eenige jaren gedempt en in een plein heeft veranderd. Dit plein dient thans tot de dagelijksche paradeplaats. De hoofdwacht is een langwerpig houten gebouw, van ééne verdieping en met een dubbelen kap. Van binnen is het voorzien van de onderscheidene vertrekken, zoo voor de

De Hoofdwacht op de Botermarkt in 1788, rechts de waag.

wachtdoende bevelhebbers als voor de corpsen. Voor het gebouw liggen twee stukken geschut, zoowel als de voorgevel der hoofdwacht, met de monden naar het Reguliersplein gekeerd."

Enkele jaren daarna waren alle perceelen van nieuwe nummering voorzien; hoewel in 1803 nog het tweede huis van de Bakkerstraat behalve door het cijfer no. 4, in de veilconditiën no. 3, nader werd aangeduid met de woorden: daar de Gekroonde Schenkan uithangt. De uithangteekens geven een blik in het karakter onzer voorouders. De koopman, zoowel de groothandelaar als de winkelier, was trotsch op zijn zaken, de bekwame werkman fier op zijn bedrijf, hij toch was meester in zijn vak, en men mag aannemen, dat de middenstand hier gegoed was. Zoodra mogelijk schafte ieder zich een eigen huis aan, Wilde, en dat niet alleen om zijn zaak aan te bevelen dat zijn medeburgers, vooral de gildebroeders, hem kenden, en hij gaf dus aan zijn huis een in het oog vallend onderscheidingsteeken. Aan dat gevoel van zelfstandigheid, dat besef van eigenwaarde is het toe te schrijven, dat die teekens aan het bedrijvige leven, en niet, zooals elders, aan bijbel- en overlevering werden ontleend;

religieuze symbolen waren in het algemeen in onze stad zeldzaam, geestigheden niet schaarsch. In elk geval had daardoor het fraaie vierkante plein, waarop van alle kanten drukke straten uitkwamen, dat een centrum was van het verkeer tusschen Utrechtsche- en Weesperpoort, naar Dam en Anthoniespoort, met zijn groote afwisseling in den bouw en de kleur der perceelen een zeer vroolijk aanzien en was het de aangewezen plaats voor jaar- en weekmarkt.

De vroedschap, die in 1617 een keur uitgaf, dat geen vreemde schilderijen, buiten de Vereenigde Provinciën gemaakt, mogen verkocht worden buiten de drie vrije jaarmarkten op boete van f 25, toonde de belangen der burgerij zoo al niet te begrijpen, dan toch te behartigen. Die zorg uitte zich vooral in het toezicht op de levensmiddelen, waarvan op de Reguliers- of Botermarkt op de drie weekmarktdagen inzonderheid vleesch, boter en kaas verkocht werden. De vleeschhousers en spekslagers waren beëdigd en moesten hunne goederen in de vleeschhallen verkoopen, en een daarvan was sedert 1737 op het genoemde plein. Toen werd namelijk het

heien van 185 masten, eenige min of meer, tot fundament van een nieuwe hal op de Botermarkt aanbesteed en ook twee steenen blauwe pompen aan de nieuwe hal aldaar gemaakt. Vermoedelijk voldeed dat water niet. Want in 1785 wilde het stadsbestuur op de Botermarkt een nieuwe put doen boren om te onderzoeken of men geen zuiver zoet water, gelijk daar ter plaatse in een huis zeer goed gevonden werd, zou kunnen ontdekken. Maar orde moest er blijven op het fraaie plein, en het verzoek van den vleeschhouwer Paulus Hofman om bij die vleeschhal een balie te mogen opstellen om de beesten aan vast te maken werd afgeslagen. Hij kon dat immers op zijn eigen erf of op de ossenmarkt doen. Het slagersgild was ook niet meegaand. In 1802 moest aan ossenslagers, die zich aan sluikerij of brutaliteit schuldig maakten, de bank en de hal voor een tijd of voor goed

De in 1737 gebouwde vleeshal op de Botermarkt gebouwde vleeshal

worden opgezegd, en in 1805 moest aan den ontvanger van het bestiaal uitdrukkelijk gelast worden te letten op de slechte betaling der bankhuren door de vleeschhousers. De zorg van het stadsbestuur verdiende stellig meer erkentelijkheid dan die

gebruikers der hal betoonden. Men vindt dat op 27 Mei 1777 aan Berendina Bettings, huisvrouw van Daniël Gertzen, op 1 Mei aangesteld als sluitster van de groote hal op de Botermarkt, terwijl de overlieden haar voorgangster hadden betaald en dat haar geweigerd, omdat zij door Thesoriëren aangesteld was en de vorige sluitsters altoos op voorstel van de overlieden verkozen zijn, een jaarlijksch tractement van *f* 50 is toegelegd, te betalen bij den ontvanger van het bestiaal. Een ander blijk van ridderlijkheid ondervond Johanna Wieland, toen zij op 12 November 1806 in de vergadering verscheen. In 1798 aangesteld zijnde als schrijfster aan de Regulierswaag en nu door het plaatsen der provoost aldaar daaruit ontzet en provisioneel aangewezen te wonen in het Accijnshuis bij de Oude Brug en daar alsnu ook uit hebbende moeten verhuizen en verzoekende om ondersteuning, is haar provisioneel toegestaan *f* 30 ter betaling van haar kamerhuur tot Mei a.s. Kleinere betrekkingen, die de stad te begeben had, werden dikwijls door vrouwen waargenomen.

Nog twintig jaren lang ging het blijkbaar goed, maar toen kwam het Burgemeester en Wethouders voor, dat er evenals in andere steden een vrije vleeschmarkt zou opgericht worden, ten einde daardoor te beproeven of door een meerdere concurrentie de prijs van het vleesch voor den gebruiker zou kunnen verminderen. Die vrije markt had echter niet het verwachte gevolg. Men kan het daaruit opmaken, dat de slaggers zich zelfs nieuwe lasten lieten opleggen. Sedert Januari 1826 moest ieder der vleeschhouders, welke de hallen frequenteerden, telken reize tien centen en mitsdien dertig centen per week betalen, ten einde daaruit te vinden de kosten, voorna-

melijk van de verlichting, welke door het langer openblijven der hallen des Zaterdags werden gevorderd. Maar de raad nam de kosten voor stadsrekening, voorloopig tot einde April, en Wilde uit de ondervinding leeren of het noodzakelijk zou zijn. Nog in 1854 waren de waag, de hal en de stadswaterbak op het plein voor sommige raadsleden de gronden, waarom zij het plein niet voor de betimmering met een schouwburg wenschten te laten ontruimen. De omwonenden van de hal zagen echter reeds in 1804 gaarne, dat het plein ontruimd werd. Al de eigenaars van huizen aan de noord- en westzijde verzochten amotie van eenige zoogenaamde plaatkoekkraampjes en andere hokken en kisten op de Botermarkt achter de Vleeschhal en voor hunne huizen geplaatst, welke alleen op kermistijden worden gebruikt en voor het overige het geheele jaar ledig blijven staan. De marktmeester kreeg toen inderdaad last die te doen verwijderen. Veel fraais was ook aan het halgebouw niet, als hal was het reeds lang verlaten, een gedeelte ervan werd als politiepost gebezigd, en in 1856 was volledig herstel of een versterking noodzakelijk geworden. Tegen die kosten zag men echter op, de vleeschmarkt werd ergens anders heen gebracht, de politiepost in de Leidsche poort gevestigd, en de oude hal werd voor afbraak verkocht.

Van grooter beteekenis dan de vleeschhandel was het zuivelbedrijf te Amsterdam. Reeds in 1621 is er een keur tegen het venten met kaas langs de straat en de huizen, en krachtig werd de keur van 25 Januari 1664 gehandhaafd op vreemde boters, die geweerd zouden worden, als Friesche, Groningsche, Iersche, Duitsche of andere, zooals die uit het land van Emden aangevoerd werd, ingeval hij was overgeleid, d.i. dus bedor-

ven; op 1 Februari 1667 werd de keur ook tot de getapte boter geamplieerd. De schuldig bevonden koopman verbeurde niet alleen zijn goed, maar nog zes caroli guldens bovendien.

Zooals men ziet vierde het provincialisme in ons land hoogtij. Nog in 1751 deden Gorkumsche en in 1761 Delftsche kooplieden vergeefsche aanvragen om vermindering van rechten op hun goederen, en dat er nauwkeurig op werd toegezien,

dat zelfs de landgenooten hier niets invoerden, bewijst de vermaning van 24 Juli 1669 aan de marktmeesters om beter te zorgen voor het handhaven der keuren en ordinantiën. Daar de boter een belangrijke bron van inkomsten was, hielden zoowel het bestuur als de burgerij aan de keuren vast. Want niettegenstaande de keuren van 1672 en de amptiatie van 3 675, weer afgekondigd in 1682, verkochten verscheidene vreemde personen, komende van Embden, Groningen en elders uit Vriesland en Overijssel, dagelijks buiten de marktdagen hun boter en zuivel in en voor hun schepen op de wallen, zoo op het Water, in de Oude Teertuinen, bij de Spaarndammerbrug en elders; zij lieten door kruiers en loopers door de stad venten, ontweken dus de gerechtigheden en benadeelden de ingezetenen kooplieden. Er werd dus wederom bepaald, dat die ter bepaalde

De Botermarkt, gezien vanaf de Utrechtsestraat. Rechts de vleeshal.

markt en dagen moesten plaats nemen op verbeurde der boter en *f* 25 voor ieder vat; niemand mocht een schuit of schip of eenig vaartuig tot venten of verkoopen afstaan van buitenlandsche boter, leenen of verhuren, alles op daarop gestelde boeten. Een jaar later, in 1683 dus, werd ook het venten met kaas verboden buiten 'de woning of iemands gewonen winkel;

op de markt echter mocht men alleen bij geheele kazen tegelijk en niet bij stukken verkoopen, op verbeurde der stukken en een boete van twaalf gulden. Alle kazen moesten op nieuw gewogen worden, het gewicht, dat er op gezet was door den winkelier of handelaar, was niet van waarde, verzuim daarin gepleegd werd met een boete van zes gulden gestraft; de buitenlieden mochten echter niet minder dan twintig pond kaas ter Waag verkoopen. De bekeuringen moesten plaats hebben door

de overluiden van het klein kramersgild of hare gildeknechts ter presentie van een gerechtsbode, en dezen moesten de kazen en stukken meenemen. De boeten vielen ten profijte van het voornoemde gild, doch de kazen en stukken werden op de gildekamer gebracht en bewaard ter afdoening door heeren Commissarissen; de verbeurde stukken en kazen gingen naar het weeshuis. In 1701 werd het inbrengen en uitventen van

boter uit andere provinciën wederom uitdrukkelijk verboden. Maar de in 1707 herhaalde keur bevatte slechts de wijziging, dat de stukken naar het Aalmoezeniershuis gebracht moesten worden.

De sluikhandel werd blijkbaar op groote schaal gedreven, en in 1730 werden de keuren van 8 Januari 1682 en 13 Februari 1694 hernieuwd en het toezicht uitgebreid, op de klachte, gedaan door de boterkoopers en factors of grossiers binnen deze stad op het verkoopen van boter uit andere provinciën hier komende buiten de ordinaris gestelde marktdagen. Merkwaardig is de keur van 10 November 1708 tegen het vervalschen van boter, vermengen, het overleggen in andere vaten als waarin zij op de plaats van afzending gelegd waren, waardoor zij zelfs Hollandsche boter meenen te koopen en bedrogen worden. Het was van nu af geoorloofd gekleurde boters, niet alleen Hollandsche, maar ook alle vreemde in te brengen, mits in het oorspronkelijke vaatwerk. Ook het mengen van vreemde met Hollandsche boter was verboden op boete van *f* 100, bij herhaling van *f* 200. Alle vreemde boter moest aan de Waag gekeurd worden, en de keurmeesters mochten op schuiten of in huizen invallen doen telkens als zij dat wilden. Wie hen weerde verbeurde daarmee een som van *f* 300. Uit maatregelen in 1728 blijkt, dat Iersche boter onder den naam van Fransche werd ingevoerd; de eerste werd namelijk in Frankrijk vertond, en de verhooging der rechten in 1736 tot 16 gulden de driehonderd pond, terwijl die op de binnenlandsche slechts tien stuivers de honderd pond bedroegen, schijnt de handelaren niet te hebben afschrikt. De hooge rechten op de Fransche en buitenlandsche boter in het algemeen werden op

aandrang der Hoog Mogende Staten van Holland op een misieve van het Collegie der Admiraliteit van de Maze van het jaar 1740 gehandhaafd.

De belasting op de kaas was veel lager; die op de zoetemelksche en de kloot- of Edammer kaas was slechts vijf stuivers, die op kaas van getapte melk $2\frac{1}{2}$ stuiver per honderd pond; ook gold dit laatste recht voor kanterkaas van zuiver afge-roomde melk nog in 1794, terwijl reeds in 1735 een strenge resolutie tegen het vervalschen der zoetemelksche kaas was uitgevaardigd. Nog in 1749 en 1752 werd de bovenvermelde keur van 1621 tegen het venten met kaas vernieuwd, en in 1769 verboden Goudsche, Friesche, Edammer koeien of zoetemelksche kaas met vaartuigen, kruiwagens, manden enz. rond te venten. Langen tijd was ook aan vreemden het debiteeren van boter verboden, en dat recht in 1572 alleen aan het klein kramersgild toegestaan.

De Fransche tijd deed ook op den boterhandel zijn invloed gelden. Het Comité van Waakzaamheid bemoeilijkte in 1796 zelfs het vervoer van boter in kleine hoeveelheden naar de buitengoederen. Den 12de October 1796 werd tegelijk met den uitvoer van verfstoffen en meekrap aan de Engelsche fabrieken in alle provinciën de uitvoer van boter verboden, en een paar dagen later werd die bepaling ook tot de kaas uitgestrekt. In 1797 werd het venten met vreemde boter evenals oudtijds verboden, werden alle keuren weer opgehaald, en moest alles weer aan de Waag gebracht worden. Het stond toen zwak met de gilden, en vooral het kleinkramersgild klaagde zeer; de bepalingen tegen vervalsching en de keuren gaven echter weinig baat.

De verandering in den politieken toestand verbeterde dien der boterhandelaars, maar niettemin maakte het gemeentebestuur het zuivelbedrijf tot een bron van inkomsten. Toen in 1833 in de stadskas een tekort was van *f* 212.000 begon men dat aan te zuiveren door alvast de boter met zeven cent per pond te belasten. Het verzet der kooplieden was vruchteloos, integendeel werd nog een paar maal de boter met tien cents per pond belast, en de marktgelden verhoogd, ook voor de kaasmarkt, omdat die belasting slechts de gegoeden drukte en de mindere klassen reeds toen geen boter, maar vet en reuzel gebruikten. De kaasmarkt nam daarentegen zoo toe, dat in 1852 besloten werd een kaasmarkt op de Botermarkt te houden, en dat het waaggebouw verbeterd moest worden. Op de begrooting van 1860 bedraagt de post van de belasting op de boter *f* 230.000. Na 1862 was reeds de kaasmarkt naar het Reguliersplein overgebracht, en de boter op de Botermarkt zelf gehouden, de belasting werd sedert niet meer verhoogd en in 1865 alle stedelijke accijnzen afgeschaft; de ambtenaren voor het stedelijk onderzoek en die voor de heffing der belasting werden ontslagen. Reeds vroeger waren er meermaalen ook in den Raad stem-

De boterwaag vlak voor de sloop in 1874.

men opgegaan om het waaggebouw te verwijderen, maar van 1854 tot 1862 bleef die zaak onbeslist; een voorstel in laatstgenoemd jaar gedaan kon zelfs geen voldoende getal voorstemmers vinden, en een voorstel van de commissie voor publieke werken in dien zin werd in 1864 verworpen, totdat in 1866 onder protest van velen tot amotie van de Waag besloten werd en men overging tot verfraaiing van het plein.

De markten in Amsterdam werden in drie soorten onderscheiden, en wel in jaar-, week- en dagmarkten; de weekmarkten werden op Maandag, Woensdag en Vrijdag gehouden, en door het gemeentebestuur waren de goederen of waren bepaald, die op de verschillende pleinen of aan de walkanten aan den man gebracht mochten worden. Toen zich op de St. Anthonis- of Nieuwmarkt, die voornamelijk de plaats voor

de kramers en oud kleerkoopers was, lieden daar buiten de bepaalde marktdagen opstelden, kwamen Burgemeesteren bij een keur van 24 Januari 1703 met kracht ertegen op. De volledigste reglementeering der markten dateert uit het jaar 1814, waarbij echter niet veel anders als de bestaande gewoonte geboekstaafd werd. Daaruit nu leeren wij dat de markten wer-

den aangeduid door het luiden der klok en dat op de Nieuwe Markt om de plaatsen geloot werd; nakomenden konden bij de pachters nog plaatsen krijgen, maar alle kooplieden waren gehouden de passages niet te verhinderen en de plaatsen schoon te maken, die zij verlieten; verder moest op de Botermarkt, het gedempte Reguliersplein en op de vogelmarkt in de week een Penning per vierkanten voet voor de plaats van kramen, koopgoederen en tafeltjes betaald worden. Ook alle andere dingen tot de goede orde op de markt strekkende waren nauwkeurig bepaald. Op de Botermarkt konden geplaatst worden 82 kramen voor koper, ijzer, blik en meer andere zaken, elk 13^l lang en 15^l breed. Ook zijn aldaar 32 marktplaatsen voor de Kuinder boterkoopers voor en omtrent de herberg de Valk afgeperkt, ongeveer 5920^l C groot, blijvende alsdan tusschen de gemelde marktplaatsen en de Hal, na aftrek van den aldaar liggenden regenbak nog een ruimte over van ongeveer 9184^l C, alwaar op de marktdagen eenige boekenstallen, oliekoekenkrnmen enz. geplaatst kunnen worden. Voorts wordt op het gedempte Reguliersplein binnen de steenen palen, waarmee hetzelfde is afgesloten, een kaasmarkt gehouden, welk terrein 252^l lang en 51^l breed is. Ook wordt op het terrein gelegen tusschen den rijweg langs de oostzijde der Hal en de straat langs de huizen tusschen de Utrechtsche straat en de Amstelstraat, de vogelmarkt gehouden, die 95^l lang en 36^l breed is.

Dat met dat reglement slechts een oude toestand bevestigd werd, blijkt wel voldoende daaruit, dat hoenderhandelaars reeds meer dan een eeuw te voren bij of in de Bakkerstraat woonden. Toch werd in 1853 nog eens bepaald, dat de weekmarkt zou duren van boomklok tot boomklok, en in 1862 we-

derom, dat de botermarkt zou worden gehouden op het plein van dien naam, de kaasmarkt op het Reguliersplein en de algemeene weekmarkt op de pleinen Botermarkt, Nieuwmarkt en Noordermarkt. Maar terwijl dat besluit in Januari genomen was, kwam in April een voorstel ter sprake om de markt op de Botermarkt op te heffen, en zes jaren later een meer pertinente voordracht om dit plein niet langer te ontsieren door kisten en banken. Ook toen kwam men tot geen besluit. Eerst in 1871 ging men tot de ontruiming der Botermarkt over en maakte men plannen tot verfraaiing van het gunstig gelegen plein. De kleinere dagelijksche markt bleef echter nog tot 1876.

Zoo levendig en druk als het op de weekmarkten was, wanneer de boeren en boerinnen uit den omtrek erheen kwamen, zoo kalm was het er op de gewone dagen. Dan klonken er luidde de orgels, de stemmen der straatventers, het geroep van de scharenslijpers, in het voorjaar de langgerekte in falset eindigende uithaal van muilenk-o-o-p der Brabantsche vrouwen in haar eigenaardige kleederdracht en met de lange teenen korven op den rug, en de kort uitgestooten roep van hoedenkoop door mannen uit het Brabantsche, met gelijksoortige korven. Dan ging het zeer rustig toe aan de hier en daar staande groen geverfde zuurkraampjes en rookte de man voor zijn kar met planken gezeten heel kalm uit een gutta percha pijp door een flesch water heen den geheelen dag oliekoppen door tot zij half grijs waren, en verkochten 's avonds bij de olielamp eenige vrouwen mosselen, die de mannen met een klein kopje azijn in één teug doorslikten.

Die rustigheid paste echter bij een andere koopwaar, die op

de Botermarkt te dezer stede een eigenaardig stempel drukte. Immers in een schuine lijn, in de richting van de Halvemaansteeg naar de Utrechtsche straat, strekten zich over het midden van het plein twee lange aaneengesloten rijen van met het front naar elkander gekeerde stallen met oude boeken uit, en iets van dien aard vond men in geen stad van ons land of van het buitenland. De eigenaars dier stallen waren op enkelen na Joden, en de voornaamsten van hen woonden ook aan het plein: Penha aan de zuidzijde dicht bij de Utrechtsche straat, Smit in den hoek der westzijde bij de Bakkerstraat, Lobo, bij wien Multatuli eenigen tijd inwoonde, aan de oostzijde bij de Reguliers dwarsstraat. Zij waren aan elkaar verwant, en zooals zij den driehoek op het plein vormden, beheerschten zij de boekenmarkt. Daar kon de student, die geld noodig had, zijn zooveel uit den winkel gekochte boeken te gelde maken, daar vond menig jongmensch, die inderdaad studeerde, dikwerf voor een kleinen prijs een bron van wetenschap; want die eenvoudige kooplieden hadden achtung voor hun boeken en voor hen, van wie zij wisten, dat zij die met belangstelling gebruikten. Uit geheel Holland kwamen de boeken- en prentenverzamelaars en honderden uit den vreemde naar de Botermarkt te Amsterdam; de bouquinistes in Parijs of Londen stonden bij die hier

De boeken- en prentenmarkt, zoals die enkele dagen p/week gehouden werd

ter stede ten achter. Het waren voornamelijk deze en de andere kooplieden op het plein, die in 1876 het adres aan den gemeenteraad richtten om te mogen blijven uitstallen, totdat het Jonas Daniël Meijerplein gereed was, maar hun verzoek werd van de hand gewezen; ook deze eigenaardigheid moest verdwijnen.

De drukste, prettigste, vermaardste en voor de gemeente voordeeligste markt was de jaarmarkt, gewoonlijk kermis geheeten, uit welken naam duidelijk blijkt, hoe grooten invloed de Katholieke Kerk ook op het maatschappelijk leven der middeleeuwen in de Germaansche landen uitoefende. Nog voor 1663, het jaar, waarin het ontwerp werd gemaakt tot aanleg van het plein, waren bepalingen noodig tegen het be-

zetten van andere als de toegewezen plaatsen of het te lang staan op de kermissen na sluiting. Een willekeur van 1620 bepaalde op die overtreding de hooge boete van drie gulden. De kermis was de belangrijkste der drie gewone jaarmarkten; de beide andere waren die van Vasten en Pinksteren; voor alles moesten belanghebbenden, althans reeds in 1670, acht dagen voor den aanvang op de St. Anthonieswaag 's morgens te 9 ure komen loten en het gewone marktgeld van zes stuivers voldoen; de marktmeester destijds Michiel Sadelijn moest er

tegen waken, dat geen personen van het kleinburger- of ingezetenschap nevens de andere burgers zouden loten, tenzij zij reeds hier woonden en hun nering gewoonlijk in hunne huizen deden. Nog vrijzinniger was het stedelijk bestuur in 1672; toen werd goedgevonden en verstaan aan de burgers en ingezetenen, die zich geneerden met het bakken van wafelen, met haar kramen op de aanstaande kermisjaarmarkt te consenteren nevens andere te staan, mits zonder eenige lichtvaardigheden of wulpschheden van spelen of anders toe te staan. Zulke bezorgdheid voor de goede zeden der burgers doet zich telkens bij de vroedschap voor. De tijd, waarop de kermis, die gewoonlijk jaarmarkt genoemd wordt, plaats had, was in September. Wel namen Burgemeesteren in 1655 een resolutie om haar te verleggen op den eersten Zondag in Augustus en het optrekken der burgercompagnies te laten ter dispositie van Burgemeesteren en den krijgsraad, maar bij resolutie van Juli 1660 werd zij om het ongemak in den zomer weer naar de Septembermaand teruggebracht. Meermalen echter kon de kermis om gezondheids- of staatkundige redenen niet toegelaten worden. In 1787 werd wegens de onrustige tijden de kermis voor spellen van allerlei aard opgeheven, en de jaarmarkt alleen toegelaten wegens de vreemdelingen, die hier plachten te komen en erop ingericht waren, en in 1799 werd de kermis tot nader uitgesteld wegens de moeilijkheid om in dien tijd de goede politie te handhaven. De cholera was aanleiding tot opheffing der kermis in de jaren 1832, in 1849 en 1866; in het jaar 1849 inzonderheid na een rapport der plaatselijke Commissie voor Geneeskundig Toevoorzicht, een missieve van den Directeur van politie, een adres van den kerkeraad der

Nederlandsche Hervormde Gemeente en van onderscheidene personen, die op grond van christelijke beginselen het jaarfeest vooc altijd willen zien afschaffen. Tegenadressen baaten evenmin als de bemoeiing van den Koning, die, omdat de opheffing een ongunstigen indruk op de burgerij maakte, door den Minister van Binnenlandsche Zaken liet voorstellen in een volgende maand de kermis te laten doorgaan. Het besluit van het dagelijksch bestuur bleef gehandhaafd. Intusschen was reeds twee jaar te voren een poging door de rechtzinnigen gedaan om de kermis af te schaffen, maar werden die om het belang van vele burgers dezer stad niet voor gunstige dispositie vatbaar geacht, maar van den kant van het gemeentebestuur werd in overleg met den directeur van politie oni de drukten te verminderen en de geldverspilling en losbandigheid, die ten nadeele van velen het gevolg is, zooveel mogelijk te verminderen en zoo mogelijk geheel te doen ophouden voorgesteld de kermis met eene week te verminderen en op den tweeden Maandag in de maand September te doen beginnen en den tweeden Zaterdag daaropvolgend te doen eindigen en in dien zin de reglementen en marktgeden te wijzigen. In 1854 voegde de gezondheidscommissie het bezwaar tegen het misbruik van sterken drank bij dat van vrees voor de cholera, maar de meening van enkele raadsleden was, dat, hoe meer maatregelen tegen drank genomen werden, die des te meer gebruikt werd. De kermis werd dan ook niet afgeschaft, maar het stedelijk bestuur gaf de toezegging, dat het zou zorgen voor de bevordering der zedelijkheid bij het opkomend geslacht op de scholen, onzedelijke vertooningen en dergelijke zou beletten. Op 4 September wendde zich de gezondheidscommissie

weer tot den Raad om wegens de cholera de kermis niet te laten doorgaan, maar daar de tenten reeds waren opgeslagen, was er geen verandering in den toestand meer te brengen, en beloofde de Burgemeester bij een openbare waarschuwing de burgerij op het gevaar opmerkzaam te zullen maken.

Sedert 1861 kwamen elk jaar adressen bij den Raad van tegen- en voorstanders der kermis; aan de spits der eersten stoude dr. Fabius, en met hem waren de Vereeniging tot Verbreiding der Waarheid, de Hervormde gemeente, het bestuur der inrichting van havelooze kinderen en anderen. In 1871 voegde zich de heer Jager, de Maatschappij tot Nut van het Algemeen en de Vereeniging tot Heil des Volks bij de bestrijders der kermis; wederom was vrees voor cholera een der argumenten. Van de voorstanders kwamen verzoekschriften om den toestand van 1545 terug te roepen en weer een drieweeksche kermis in te stellen, anderen vonden veertien dagen zeer wenschelijk, de Raad bleef echter bij het genomen besluit en bepaalde de kermis op eene week met het hoofddoel haar in 1875 geheel op te heffen. Maar in dat jaar kwam een adres van meer dan tienduizend handteekeningen

Jaarmarkt op de Botermarkt, die soms drie weken duurde.

voorzien bij den gemeenteraad in om de kermis tot 1880 te doen voortduren. Dat adres werd van de hand gewezen, en daarop werd de ontevredenheid zoo groot, dat belanghebbenden en belangstellenden in de kermis zich bij hoopen 's avonds in de Plantage verzamelden, vandaar door de stad trokken en

een oproer maakten, dat niet zonder krachtig optreden van politie en militaire macht onderdrukt werd.

En toch, toen de kermis afgeschaft werd, was zij nog slechts een schaduw van wat zij in vroeger jaren was geweest. Nog in 1839 gold de bepaling, die in 1814, dus na den franschen tijd, was hernieuwd, dat de Halfvasten-markt veertien dagen voor de vreemden en 21 dagen voor de binnen de stad wonende kooplieden zou duren, dat de Pinkstermarkt even lang zou zijn, en de kermis den 1sten Maandag in September zou beginnen en even lang zou duren

als de andere jaarmarkten, met uitzondering van de kooplieden, alwaar dezelve voor elk 21 dagen duurt. En de kermisgasten waren ook niet duur uit, want voor de tenten en spellen betaalden zij slechts een stuiver per week per vierkanten voet. Kramen, tafeltjes en dergelijke twee penningen per week, de

scheperen met tentoonstellingen tien penningen per week. Maar in 1839 waren de bedragen veel hooger, en het laat zich denken dat het stedelijk bestuur die bron van inkomsten ongaarne miste. De markt- of grondhuur was toen tot tien vierkante Nederlandsche ellen 25 cts. per vierkante Nederlandsche el, tot en met 25 el 30 cts., van 25 tot 50 el 40 cts., van 50 tot 75 el 50 cts., boven 75 el 60 cts. per vierkante el. Draaimolens moesten *f* 10, koekhakblokken *f* 1,50, handkarren en overdekte zuurwagens per stuk 60 cts., gewone kruiwagens met marktgoederen en zulke voorwerpen 40 cts. opbrengen. Van scheperen met vertooningen werd een watergeld van 10 cts. per sloop van den inhoud geheven, berekend volgens den rijksmeetbrief, die aan boord moest zijn. Zij echter, die het geheele jaar ter markt mochten staan, zouden gedurende de jaarmarkten hetzelfde als op de weekmarkten blijven betalen. Maar het marktgeld van de tenten en spellen met vertooningen moest voor het begin der tweede week van de jaarmarkt voldaan zijn. Ook de opbrengst der boeten was niet onbetekenend. Tenten, spellen, loodsens, kramen enz. moesten te twee ure na middernacht gesloten zijn op straffe eener boete van *f* 5 tot *f* 25 en algeheele sluiting voor het overige

Hossende menigte op de jaarmarkt.

deel. Of die boete niet dikwerf genomen werd en de sluiting achterwege bleef, zou ik niet willen bevestigen.

Dat de bron van inkomsten voor de stad van groote beteekenis was, blijkt uit den omvang, dien de kermis reeds in 1755 had. Nadat twee jaren te voren een keur was uitgevaardigd op het verwijderen der kramen, en bepaald dat op de luijdagen, dat

waren de laatste termijnen, alles geruimd moest zijn, volgde in 1755 een keur op de wafelen koekkramen, aan welke elders dan op de Boter- en Nieuwmarkt een plaats vergund werd. Namelijk op de Westermarkt, den Kloveniersburgwal, oostzijde van de Nieuwe Hoogstraat of Bosjessluis, van de Hoffmansbrug en wijders tot de Verversgracht, op den Kloveniersburgwal en de westzijde van de Bloedstraat tot de Spinhuissteeg, op het Rusland, aan den Kloveniersburgwal, van de Spinhuissteeg naar de Doe-

lenstraat toe, op het Koningsplein, op de Westermarkt aan de zuidzijde der Kerk en de noordzijde. Voor het Oost-Indische Huis en op het 's Gravelandsche Veer moest het terrein vrij blijven. In 1775 werd ook het Amstelveld in beslag genomen voor kant, etoilage en linnen, behalve voor de bewoners van de Nieuwe Markt, die konden daar uitstallen en er evenals op

de andere pleinen acht dagen langer dan de buitenlui staan. Maar buiten den bepaalden tijd stond het gemeentebestuur geen grond of gebouw voor kermisaangelegenheden af, en tevergeefs verzocht in 1803 Leon Kinsbergen, die met Blanus, Bamberg e.a. tot de knapste spullebazen behoorden, die hier woonden, een plaats in deze stad om zijn discipelen te exerceeren in het voltigeeren.

In 1814 was het Reguliersplein bij de Botermarkt getrokken, en gaf het Gemeentebestuur nog eens zeer nauwkeurig de verdeling der verschillende zaken aan. Op de pas genoemde pleinen werden gedurende de kermis geplaatst de tenten enz., alsmede eenige plaatkoeken-, wafel- en koekkramen. De laatstgenoemde kramen stonden inderdaad steeds in twee rijen ruggelings aan elkaar op het Reguliersplein en aan de stille, dat was de zuidzijde der Botermarkt. Gedurende de Halfvasten en Pinkstermarkten zijn aldaar geplaatst de kramen met koper- en blikwerken enz. enz., alsmede de koekkramen, waarvoor op de Nieuwe Markt geen geschikte plaats over is. Op het Am-

stelveld konden 82 kramen staan van 13^l lang en 7^l breed en 16 poffertjeskramen van 16^l x 12^l. Op de Nieuwe Markt konden 243 kramen staan van 14^l lang en 7^l breed of diep. Op den

De gedempte Reguliersgracht, hier in 1864, werd Kaasplein.

Kloveniersburgwal, oostzijde, van de Nieuwe Hoogstraat naar de Halvemaansbrug en wijders tot de Verversgracht, behoudens enkele plekken op de kleine steenen langs den burgwal, stond het plateel- en aardewerk. Op den Kloveniersburgwal, westzijde, van de Bloedstraat tot de Spinhuissteeg met uitzondering van het Oost-Indische Huis, kramen, waarvoor anders geen plaats is; van de Spinhuissteeg tot den steiger der beurtschepen de blikkramen. Op het Rusland midden tusschen de boomen vond men de glastafels, op den Oudezijds Voorburgwal, oostzijde, van de Oude Doelenstraat af tot aan de steeg, de glasmarkt. Op het Koningsplein tusschen de boomen stonden de porselein-, hout- en ijzerkramen. Op de Westermarkt aan de zuidzijde der Kerk, uitgezonderd het terrein tusschen de kerk en de rij boomen, prijken de galanterie- en modekramen; er waren er 118; aan

de noordzijde der Kerk waren de stallen met mandewerk en overige kramen te vinden, ten getale van 78. Op den westzijde der Keizersgracht langs den waterkant stonden de glaskramen, en op dezelfde zijde der gemelde gracht aan de zuidzijde der Westermarkt, zuidwaarts aan, met toestemming van de eigenaars der wallen, poppegoed, schuiergoed, wafelkramen enz. Op de oostzijde der Prinsengracht konden nog vijf of zes koekkramen staan. Op de Deventer Houtmarkt, waar ook de Joodsche vleeschhal stond, was tijdens de kermis een wafel- en een poffertjeskraam gevestigd, waar de Joodsche ritus werd in acht genomen. Gewoonlijk gaf nog een carrousel of een enkel tentje ook aan dat gedeelte der stad een kermistint. De duizenden meters grond, die aan den openbaren weg gedurende drie weken en na 1839 veertien dagen lang onttrokken werden, waren hoog noodig voor de honderden kooplieden en kramers, vertooners en ondernemers in het algemeen, die op de Amsterdamsche kermis zaken kwamen doen.

Wanneer die goed ging, was hun heele jaar goed gemaakt, en niet alleen uit de stad en de provinciën, maar uit geheel Europa zonden de klein-industrie, de fabrikanten van galanterieën, handschoenen, speelgoed, de nieuwste snuffes hierheen, en met leege kisten maar welgevulden buidel trokken de lieden terug. De wissels en rekeningen bij boterkoopers, meel-, houthandelaars en dgl., werden voldaan na de Amsterdamsche kermis. Want het publiek, grooten en kleinen, armen en rijken, ging uit en kocht, at en dronk, kortom besteedde geld, soms het geheele jaar opgespaard, aan ijdele dingen, en zoo ging veel kapitaal buiten de stad en naar het buitenland. Ieder kind kreeg speelgoed; de jongens veelkleurige langwer-

pige trommen, naar de lengte en de kracht van den bespeler berekend, fluit, trompet, harmonica enz., de meisjes poppen en lijfsieraden; maar de door het volk als kermispoppen bestempelde vondsten bij kerkhoven, op stoepen of stille plekken in Mei waren van anderen aard. Vooral de koekbakkers trachten door versjes of opschriften in witte letters hun producten aantrekkelijk te maken, en de orgeldraaiers brachten dan voor het eerst het lied ten gehoor, dat gedurende het komende jaar den boventoon zou voeren bij straatgezing en slemppartijen. De carrousels of draaimolens volgden den geest des tijds in de beschrijving en inrichting; zij werden oorspronkelijk door mannen, daarna door een paardje, later door een kleine locomobiel in beweging gebracht. De groote spellen zorgden voor afwisseling; door eenige blaaspoepen en een trommelslager, door een of meer getatoueerde harlekijns, vooral toegetakelde kinderen en dgl., werd het vroolijke publiek uitgenoodigd en opmerkzaam gemaakt, dat de voorstelling zou beginnen en dat burgers, boeren en buitenlui nooit iets zoo schoons gezien hadden. De propere kramen van de Nichten van Mees, der verschillende Vissers, de Gezonde Apotheek, van de Twee en Drie Gezusters x. y. z. e. a. waren zeer aantrekkelijk, en de vrouwen in haar provinciale drachten of de assisteerende mannen noodigden ook persoonlijk de voorbijgangers uit. De Fransche kraam à l'instar de Paris, die in een stralenden krans den naam Mas vertoonde, kwam eerst in veel later tijd hier. Vooral 's avonds kon het buitengewoon druk zijn, en dit gold wel bepaald van de Botermarkt. Nog in 1862 maakten bewoners der Halvemaansteeg het Gemeentebestuur opmerkzaam op de stremming der brug over den Amstel tijdens de drukke

kermis. Het verschil van stand viel meermalen weg, wanneer de jongelui elkaar bij de hand namen en om de ouderen heen een rondedans uitvoerden. Men vergaf elkaar menige onbescheidenheid, want het was kermis, en dikwijls was het ook niet mogelijk om niet uit den toon te raken en vormelijk te blijven, want het was inzonderheid op enkele avonden, zoo een dulle kermis.

Iedereen werd trouwens in de gelegenheid gesteld om naar de kermis te gaan, zelfs weezen, omdat de paardespellen, het honden- en apentheater, de dieren tenten en goochelaars voor hen kostelooze voorstellingen gaven, de kijktentjes lieten hen gratis toe. Alle andere kinderen en ondergeschikten kregen de kermisfooi, thans in eenigszins beperkte mate voortlevend in de najaarsfooi, en vrije dagen of avonden om kermis te houden; scholen gaven vacantie, en menige meester zond het hem toegezonden kermiscadeau niet terug. Het was dus wel wat veel gevergd door de afhouwers van de moddermolens, het was in 1740, dat hun mochten worden uitbetaald de dagloonen op feest- en kermisdagen; want ongetwijfeld kregen zij fooien, en hun verzoek werd dan ook afgeslagen. Op 27 September 1796 werd in een algemeene collegiale vergadering van het dagelijksch bestuur besloten om f 15 en 15 stuivers als ker-

misgift aan de drie loopers ter vergadering uit te reiken. Alle kleinere stedelijke beambten vroegen en kregen fooien. Eerst in 1840 werd afgeschaft en streng verboden het nieuwjaars- en kermiswenschen aan de politie, het ontvangen daarvoor van giften of van fooien in geld, drank of eenige andere wijze hoegenaamd. Tot vergoeding kregen de bestaande diena-

ren honderd gulden 's jaars; het tractement van nieuwe politiedienaars in het geheel werd toen bepaald op f 500 per jaar. Andere kleine beambten, zooals puinhaalders, straatvegers, waldiepers of baggerlieden, kwamen plezierige of gezonde kermis wenschen zonder meer en stelden zich daarmee op gelijke lijn met de orgeldraaiers, porders en bedelaars; de naamkaartjes dagteekenen eerst van later tijd. Maar reeds in 1754 deed de karman, d.i. de aschkarreman, zijn wensch vergezeld gaan van een gedicht, waarboven een hoekje uit de stad in houtsnede was afgebeeld en de mannetjes beleefd de fooi aan de deur vroegen.

Zoo kreeg men elk jaar een nieuwen heilwensch, in 't eerst op wit, later ook op getint papier en met tekening in zwart, zeer zelden in andere kleuren van een of ander gebouw of plek in de gemeente, van den torenwachter, den nachtwacht, lantaarnopsteker, vuilniskarreman enz. Zelfs

Een Aschmannen-kermiswens uit 1833

toen er in 1849 wegens de ziekte geen kermis was, werden de heilwensen rondgebracht; evenals de courantenbezorgers en de bezorgers der domineesbriefjes, toen ook de kermis niet kon doorgaan, in September een dichtmatige beschouwing der cholera-krankheid aanboden; zij waren immers reeds sedert 1781 aan de fooi gewend. Nog een enkel jaar zelfs na 1815, toen de kermis was afgeschaft, werd in October gebedeld met kaartjes of dichterlijke ontboezemingen, nu wel eens een weeklacht. De kermis was een bron van inkomsten voor papierhandelaars, smoutdrukkers en poëtafstanders. Nieuwe liedjes kwamen uit, en miljoenen affiches, programma's, kolossale en gewone aanplakbiljetten werden verspreid om de gemoederen voor te bereiden of in kennis te stellen met hetgeen er te zien was. Er werd nooit zooveel gelogen en geschetterd als in deze openbare stukken, en even ver als de waarheid was de spraakleer op zijde gezet; maar de beter gestelde ondernemers verduidelijkten door fantastische teekeningen hunne bedoelingen. Dat alles deed echter weinig ter zake, want de meeste lezers gaven aan de laatste woorden der stukken gehoor, die luidden: Overtuigt u van de waarheid! - en gingen zelf zien.

Voor de volksletterkunde was de kermis niet zonder vrucht;

ik zal hier eenige geschriften vermelden, die vooral op de Botermarkt verkocht en vandaar verder verspreid werden. De Kermiscourant kwam elk jaar uit, boerten en grappen, soms van gering allooi, vormden den inhoud. *Pierrot in de Maan of de Amsterdamsche kermiswandelaar in 1850*. Deze Maan

is waarschijnlijk de kroeg de Halvemaan op den hoek der Halvemaansteeg, thans een politiepост. De ontmoetingen van Frans Vrolijk of de Oost Indiën Vaarder op de Amsterdamsche kermis; een tweede Ontmoeting op die kermis, die er veel leelijks van zegt; de IJstvaom behandelt de vraag of er kermis zal zijn te Amsterdam of niet; het is een gesprek tusschen Klaas Regter en Jan Plomp ten gunste van het behoud. *De IJstroom, moet het kermis zijn of*

niet te A., is een afgeluisterd gesprek tusschen een apotheker en een tapper, in Augustus 1849, waarin de eerstgenoemde het wint op zijn tegenstander, dat voor dit jaar de kermis niet moet doorgaan. Reeds van 1709 is de *Rarekiek*, verder een *Physiologie der Amsterdamsche Kermis, Wandelaars en Wandelingen*, een reeks polemische geschriften voor en tegen de kermis, het *Reisje van een Hagenaar naar de Amsterdamsche kermis*. Nog waren er *De Hollandsche Faam vliegende over de Amsterdamsche kermis* en de *Veilingskranten van kermis-*

De gevelwand die gesloopt is voor de bouw van het Rembrandttheater

vrijers en vrijsters, die vlakke grappen verkoopen, maar nog niet zoo laag bij den grond zijn als de *Permissiebiljetten van den Kramenmajoor*, visitekaartjes, die in de vier hoeken teekeningen vertoonen, die een wetgeving op de goede zeden niet zou toelaten.

De vrijzinnigheid, die in en na 1848 in de staatkunde heerschte, openbaarde zich ook op ander gebied. Een commissie had zich gevormd om de nagedachtenis van Rembrandt te huldigen door oprichting van een standbeeld voor den kunstenaar, die zich door zijn werken reeds lang de onsterfelijkheid had veroverd. Door alle partijen uit het gehele land waren geldelijke bijdragen ingezonden en Amsterdam was gekozen als de plaats, waar dat beeld zou moeten komen. In de raadszitting van 6 Augustus 1850 achtte men met de commissie het oude Beursplein op het Rokin, sedert ook het Rembrandtspleintje genoemd, de geschikte plek: maar de Burgemeester deelde mee, dat daaromtrent een nadere voordracht zou worden gedaan, en korten tijd later werd het Reguliersplein ervoor aangewezen. Het gemeentebestuur vond de keus der commissie zeer vereerend voor de stad en stelde f 1500

Het Rembrandttheater.

beschikbaar voor volksfeesten en verlichting van enkele gebouwen bij gelegenheid der onthulling van het standbeeld, die op 27 Mei 1852 plaats had. De gemeentearchivaris dr. P. Scheltema had toen ook zijn *Leven en werken van Rembrandt van Rijn* voltooid. In 1906 werd de schilder wederom gehuldigd en

nam de gemeente wederom aan de feestelijkheid deel; de kosten beliepen toen f 5000.

In dezelfde maand van hetzelfde jaar was een voorstel ingekomen om op de Botermarkt een schouwburg te bouwen. Reeds vele jaren tevoren was een plan geopperd om midden op het groote plein een kerk te bouwen; zelfs bestaan er afbeeldingen van de Botermarkt, waarop de kerk, die nooit tot stand kwam, is voorgesteld. In 1852 zond W. C. Brada met anderen een adres bij den Raad in, verzoekende het recht om op de Botermarkt een schouwburg te

mogen plaatsen, de oude Waag te mogen amoveeren en een waarborg van stadsweg voor vier procent over een kapitaal van vier ton gouds. Het laatste gedeelte van het voorstel werd geheel afgewezen, het andere aangehouden, totdat in Januari daaropvolgende werd uitgemaakt, dat het plein onmisbaar was voor de markt, en zoo het geheele plan werd verworpen. De-

zelfde redenen leidden ook in 1854 tot verwerping van eenzelfde voorstel, toen gedaan door Baron van Tuyll van Serooskerken, die als voorwaarde stelde afstand van den schouwburg op het Leidscheplein. Wel werd ook deze zaak een oogenblik aangehouden, maar om ten slotte het lot der andere te deelen. Langen tijd was het beeld van Rembrandt een der weinige standbeelden in de hoofdstad des lands, en met beide handen werd dus in 1875 het verzoek der commissie aangenomen, die zich had gevormd om voor den grooten liberalen staatsman Thorbecke een gedenkteeken op te richten. In den gemeenteraad kwam een adres in van de Maatschappij Arti et Amicitiae om het beeld van Rembrandt naar de Weteringschans over te brengen, maar in een geheime zitting werd besloten aan het nieuwe beeld de plaats te geven op het Reguliersplein, waar dat van den schilder stond, en dit te plaatsen in het midden der Botermarkt. Zoo sympathiek als de daad van het Thorbecke-comité was, dat zijn archief en het hoofd van het door den beeldhouwer Leenhoff vervaardigde mode& waarnaar het beeld werd gegoten, aan de stad afstond, zoo weinig waardeering toonde het groote publiek, en bij de onthulling in 1876 ging het alles behalve rustig toe.

Het Rembrandtplein met het verplaatste Rembrandt-monument

Nu was het uiterlijk van Botermarkt en Reguliersplein, zooals dat twee eeuwen lang was geweest, geheel veranderd, en mochten ook die namen niet blijven bestaan. Rembrandtplein en Thorbeckeplein traden in de plaats der oude titels; sommigen wilden zelfs de omliggende straten naar Thorbecke genoemd hebben. Een Engelsche square op het Rembrandtplein aangelegd met kiosken en rustbanken, belemmert nu reeds het verkeer tusschen de vele wegen, die op het plein uitloopen; een vijftiwintig koffiehuisen in verschillende, maar alle in buitenlandsche, stijlen omzoomen het, en ook de particuliere gebouwen geven geenerlei denkbeeld meer van hollandsche bouwkunst; asfalt verving de oude klinkers. Van den ouden toestand is bijna niets meer te vinden. In 1883 werd de hoek der Bakkerstraat geheel veranderd, in 1889 de rooilijn aan den noordkant geheel verlegd, aan den eenmaal nijveren hoek van de Balk in 't Oogsteeg ter zijde der Greefsteeg verrees in 1901 een schouwburg. Toch trachtte nog in 1897 Gybels te Utrecht het Thorbeckeplein in handen te krijgen met het recht om er winkelkramen op te plaatsen, maar ook hij ondervond, dat een nieuwe geest en een moderne smaak in Amsterdam heerschten.

Dit is een overdruk van 'n artikel in Amstelodamum JbVIII pp.155-180 (1910)

Theo Bakker's Domein

Op deze site vindt u makkelijk leesbare maar toch informatieve verhalen over de ontstaansgeschiedenis van Amsterdam. Ze zijn onderverdeeld in rubrieken als Middeleeuwen, godsdiensten, nijverheid en handel, transport, openbaar vervoer, haven, watermanagement, stadsuitleg, annexaties, verkeersdoorbraken, chroniquers en allerlei andere zaken.

Klik hier voor een overzicht van alle PDF's op deze site

